

„Nepatogios praeities“ išstūmimas: sovietmečių vykdytų represijų ir genocido atmintis dabartinėje Rusijoje

Dr. Aleksej Kamenskich

Rytų Europos studijų centras, Brėmeno universitetas

Asociacija „Perm Memorial – Europa e. V.“

✉ kamen.septem@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5666-731X

Straipsnyje apžvelgiami posovietinėje Rusijoje vykę atminties politikos, susijusios su sovietiniu laikotarpiu vykdytomis politinėmis represijomis, pokyčiai, apžvelgiant laikotarpį nuo XX a. dešimtojo dešimtmečio pradžios iki šių dienų. Remdamasis Jano Kubiko ir Michaelio Bernhardo pasiūlyta atminties politikos studijų metodologija bei Aleidos Assmann kultūrinės atminties „kanono“ ir „archyvo“ koncepcijomis, autorius nagrinėja šio Rusijos „atminties kraštovaizdžio“ segmento pokyčių dinamiką, veikiamą politinių poslinkių, susijusių su agresyviais 2014–2022 m. Rusijos vadovybės veiksmis dėl atminties apie politinius valstybės nusikaltimus išstūmimo iš viešosios erdvės kaip politinio elito kovos su priešingai teigiančia „kontratmintimi“ forma. Ypatingas dėmesys skiriamas pokyčiams, vykstantiems sovietinių politinių represijų atminties politikoje nuo Rusijos visapusiškos invazijos į Ukrainą pradžios.

Reikšminiai žodžiai: sovietinės politinės represijos, atminties politika, mnemoniniai veikėjai, „Memorial“ draugija.

Per pastaruosius du dešimtmečius sovietmečiu vykdytų politinių represijų atmintis buvo viena svarbiausių „neoficialios kontrastminties“ (vok. *Gegengedächtnis*)¹ apraiškų Rusijoje. Ši kontraatmintis prieštarauja oficialiam istoriniam naratyvui, kurį Putino režimas stiprina jau kelis dešimtmečius, šlovindamas valstybės valdžią ir siekdamas pateisinti visus tiek dabarties, tiek praeities Rusijos valdžios veiksmus kaip teisėtus².

Šiame straipsnyje mėginama bendrais bruožais apibūdinti pagrindinius atminties politikos etapus, susijusius su vienu iš šiuolaikinės Rusijos „atminties kraštovaizdžio“ segmentų – atmintimi apie sovietmečio politines represijas. Bandysime nustatyti pagrindines „mnemoninių veikėjų“ grupes ir strategijas, kurių šie veikėjai laikėsi kiekviename iš etapų, išskirti skirtingų veikėjų grupių sąveikos formas, nusakyti pagrindines kiekvieno etapo politinių represijų aukų atminimo įamžinimo formas ir kelti klausimą apie politinių represijų atminimo politikos SSRS santykį su bendrais politiniais pokyčiais šalyje.

Šiai apžvalgai svarbiausi tie atminties politikos pokyčiai, kurie įvyko Rusijos valdžiai 2021–2022 m. žiemą likvidavus dvi centrinės „Memorial“ draugijos organizacijas ir netrukus po to pradėjus plataus masto invaziją į Ukrainą. Deja, šiuo metu neturime išsamios duomenų bazės, kurią išanalizavę galėtume kiekybiškai įvertinti konkrečių atminimo praktikos tendencijų raidą per pastaruosius dvejus su puse metų. Atsižvelgiant į šį apribojimą, tyrimo strategija neišvengiamai apima tendencijų išskyrimą ir reikšmingų faktų pripažinimą. Šiame tyrime ypatingas vaidmuo tenka Jano Kubiko ir Michaelio Bernhardo vadovaujamos tyrėjų grupės pasiūlytai konceptualiajai sistemai, skirtai tirti atminties politiką postsocialistinėje Europoje,³ bei socialinės atminties ir užmiršimo dinamikos (ypač atminties politikos kontekste) tyrimams, tarp kurių Aleidos Assmann⁴ išplėtos socialinės atminties „kanono“ ir „archyvo“ sąvokos.

Šiame glaustame straipsnyje nesileisiu į svarstymus, ar konkrečios sovietinės represijos, vykusios daugiausia stalininėje epochoje, turėtų būti priskirtos genocidui ar socialiniam genocidui. Nesiimsiu nagrinėti 1922 m. ir 1945–1947 m. badmečio Urale⁵ įvykių,

¹ Aleida Assmann, *Formen des Vergessens*, Göttingen: Wallstein Verlag, 2016, p. 96.

² Apie modernaus rusiškojo etatizmo, kaip naujos Rusijoje vyraujančios politinės ideologijos formos, „retrospektyvų matmenį“ žr. *Laisvosios istorijos draugijos tyrimus: „Kokios praeities reikia Rusijos ateičiai, Maskva: Komitet graždanskikh iniciativ*, 2017. Taip pat žr. Maria Snegovaja, Michael Kimmage, Jade McGlynn, „The Ideology of Putinism: Is it Sustainable?“, in: *CSIS*, 27-09-2023, <https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/2023-09/230927_Snegovaya_Ideology_Putinism.pdf?VersionId=S1qYNbXnswlMssRTm9vZC86e0f.AYIbQ>, [2024-11-12].

³ Michael Bernhard, Jan Kubik (eds), *Twenty Years after Communism: The Politics of Memory and Commemoration*, Oxford, New York: Oxford University Press, 2014.

⁴ Aleida Assmann, „Canon and Archive“, in: *Astrid Eril & Ansgar Nünning (eds), Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2008, pp. 97–107. Apie perkėlimų (iškeldinimo) ir socialinio užmiršimo mechanizmus taip pat žr. Paul Connerton, *How Modernity Forgets*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

⁵ Apie 1922 m. masinį badą Urale žr. Igor Narskij, *Žizn v katastrofe: Budni naselenija Urala v 1917–1922 gg.*, Moskva: ROSSPEN, 2001.

kurie viešojoje istorinėje atmintyje iš esmės buvo marginalizuoti. Be to, neliesiu klausimo, ar 1932–1933 m. badas Ukrainoje⁶, Kazachstane, Vidurio ir Žemutinėje Volgoje ir Šiaurės Kaukaze turėtų būti laikomas genocidu. Taip pat nesigilinsiu į diskusijas apie tai, ar vokiečių deportacijos iš Volgos regiono 1941 m. ir priverstinis Krymo totorių, čečėnų, ingušų, bulgarų ir kalmukų iškeldinimas 1944 m. gali būti laikomi genocidu⁷. Nemėginsiu atsakyti, ar 1937–1938 m. NKVD vykdyta vadinamoji „lenkų operacija“, per kurią iš tuo metu SSRS gyvenusių 600 000 lenkų⁸ nukentėjo 111 000 asmenų, turėjo genocido požymių, ar į kitus panašius klausimus. Straipsnio tikslas – išnagrinėti, kaip keitėsi šių tragedijų atminimo įamžinimo formos pastaraisiais dešimtmečiais.

Pirmiausia norėčiau priminti: savo 2020 m. straipsnyje apie atmintį, tapatybę ir emocijas Aleida Assmann suformulavo tezę, kurią kai kuriuose savo darbuose jau buvo išsakiusi anksčiau. Susidūrusios su „nepatogia“ praeitimi, slepiančia masinius nusikaltimus ir traumas, šiuolaikinės tautinės atminties kultūros paprastai pripažįsta tik tris sankcionuotus vaidmenis: 1) blogį įveikusio nugalėtojo, 2) pasipriešinimo judėjimo kovotojo ir su blogiu kovojusio kankinio ir 3) blogį pasyviai kentėjusios aukos. Visa, kas nepatenka į šios pozicijos ar požiūrio ribas, negali tapti priimtino pasakojimo objektu arba į pasakojimą įtraukiama nenoriai, todėl oficialiu lygmeniu yra „pamirštama“⁹. Vienas sudėtingiausių dalykų, kurį reikia suvokti ir išlaikyti šiuolaikinėje socialinėje atmintyje, yra priminimas apie smurtą ir neteisybės kaltininkus toms šiuolaikinėms grupėms (politinėms, socialinėms, etninėms), kurių tapatybė konstruojama kaip tęstinė, susijusi su grupėmis, atsa-

⁶ Iš gausios bibliografijos, skirtos 1932–1933 m. masiniam badui Ukrainoje ir ypač polemikai, susijusiai su šios tragedijos klasifikavimu, apsiribosiu žymaus ukrainiečių istoriko Georgijaus Kasjanovo darbu: Georgij Kasjanov, *Danse macabre: golod 1932–1933 rokov u politici, masovij svidomosti ta istoriografii (1980-ti–počatok 2000-h)*, Kyiv: Institut istorii Ukrainy, 2010.

⁷ Tačiau reikia pastebėti, kad net dabartiniuose Rusijos teisės aktuose šios deportacijos priskiriamos genocido kategorijai. 1991 m. balandžio 26 d. Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos įstatymo Nr. 1107-I „Dėl represuotų tautų reabilitacijos“ (su pakeitimais ir papildymais nuo 1993 m. liepos 1 d.) 2 straipsnyje nustatyta: „Represuotomis tautomis pripažįstamos tos (tautos, tautybės ar etninės grupės ir kitos istoriškai susiklosčiusios kultūrinės etninės žmonių bendruomenės, pavyzdžiui, kazokų), kurių atžvilgiu pagal tautinės ar kitokios priklausomybės požymius valstybės mastu buvo vykdoma šmeižto ir genocido politika, lydima jų prievartinio perkėlimo, nacionalinių valstybinių darinių panaikinimo, nacionalinių teritorinių sienų perbraižymo, teroro ir smurto režimo įvedimo konkrečiose gyvenamosiose vietose.“ Žr. *Zakon RSFSR ot 26 aprelija 1991 g. № 1107-I „O reabilitacii represirovannyh narodov“* (s izmenenijami i dopolnenijami), in: <<https://base.garant.ru/10200365/>>, [2024-01-10].

⁸ Svarbu pabrėžti, kad ne visi „lenkų operacijos“ metu represuoti asmenys buvo etniniai lenkai. Tarp nukentėjusiųjų buvo ukrainiečių, žydų, rusų, lietuvių, o kai kuriuose SSRS regionuose beveik pusę nukentėjusiųjų sudarė etniniai baltarusiai. Šia tema žr. Bogdan Musial, „The ‘Polish Operation’ of the NKVD: The Climax of the Terror Against the Polish Minority in the Soviet Union“, in: *Journal of Contemporary History*, 2012, Vol. 48, No. 2, pp. 98–124; Nikita Petrov, Arsenij Roginskij, „Polskaja operacija NKVD 1937–1938 gg.“, in: Guryanov, A. E. (ed.), *Represii protiv poliakov i polskich graždan*, 1997, t. 1, Moskva: Zvenja, s. 22–43; Aleksey Kamenskikh, „Polskie perebežčiki‘ iz Zapadnoj Belarusi v Polskoj operacii 1937–1938 godov v Permi““, in: *Perm University Herald – History*, 2020, t. 50, № 3, s. 76–88.

⁹ Aleida Assmann, „Erinnerung, Identität, Emotionen: Die Nation neu denken“, in: *Blätter für deutsche und internationale Politik*, 2020, Vol. 3, s. 79–80.

kingomis už praeities smurto ir neteisybės aktus¹⁰. Tai jokių būdu nereiškia, kad istorinės atminties atsakomybės naratyvas negali egzistuoti (pavyzdžiui, „konstitucinio patriotizmo“ sąvoka nūdienos Vokietijoje)¹¹. Vis dėlto, kai visi kiti veiksniai vienodi, kurti savo tapatybę šliejantis prie nugalėtojų kovoje su blogiu arba neteisybę patyrusių aukų yra nepalyginamai „lengviau“, negu suvokti atsakomybę už nusikaltimus, kuriuos praeityje įvykdė grupės, kuriai priklausai, nariai.

Ši Aleidos Assmann tezė iškyla prieš akis kaskart, kai bandoma paaiškinti Rusijos atminimo kultūros istoriją per pastaruosius trisdešimt septynerius metus. Kol Vokietijoje vystėsi vadinamasis „Historikerstreit“ („istorikų ginčas“), kurio kulminaciniu tašku tapo Holokausto tragedijos, kaip pagrindinio šiuolaikinės Vokietijos istorijos įvykio, ir vokiečių tautos istorinės atsakomybės už nacionalsocializmo nusikaltimus, kaip pagrindinius šiuolaikinio Vokietijos „mnemoninio režimo“ (kalbant Michaelio Bernhardo ir Jano Kubiko terminais¹²) elementus, įtvirtinimas, vėlyvuju sovietmečiu be vadinamosios *perestroikos* (pertvarkos) reformos ir *glasnost* (viešumo) politikos įgyvendinimo, susiformavo visuomenės išitraukimas ir pradėjo plėtotis diskusija skaudžia stalininių represijų ir apskritai sovietinio politinio teroro tema.

Pastarųjų procesų kulminacija tapo draugijos „Memorial“ įkūrimas (1987–1989 m.), dešimčių draugijos regioninių skyrių visoje SSRS su dešimtimis tūkstančių narių atidarymas ir skulptūros sovietinės politinės policijos įkūrėjui Feliksui Dzeržinskiui nugriovimas Lubiankos aikštėje Maskvoje (1991 m. rugpjūčio 23 d. Valstybiniam nepaprastosios padėties komitetui susidūrus su revanšistiniu bandymu įvykdyti perversmą). „Konstitucinio patriotizmo“ sampratos Vokietijoje ir nacionalinio konsensuso dėl stalininių represijų vėlyvojoje SSRS ir posovietinėje Rusijoje XX a. dešimtajame dešimtmetyje bendras bruožas – etinis istorinės atminties „posūkis“ (metanoja), įvykęs be išorinio spaudimo. Šis posūkis pasireiškė noru prisiimti atsakomybę už savo šalies praeityje padarytus nusikaltimus, siekiant, kad ateityje jie taptų neįmanomi.

Šis *perestroikos* laikotarpiu susiformavęs ir iki 2014 m. iš esmės išlaikytas konsensusas reiškė, kad stalininės represijos laikomos nusikaltimais, kuriuos valstybė įvykdė tiek prieš savo piliečius, tiek prieš kitų šalių gyventojus (pvz., lenkų karo belaisvius, kuriems buvo įvykdyta mirties bausmė Katynėje ir Mednoje¹³). Besąlygiško šių represijų pasmerkimo

¹⁰ Socialinių grupių tapatybės „atminties aspekto“ klausimu žr. Kathrin Bachleitner, „Collective memory and the social creation of identities: Linking the past with the present and future“, in: Shane M. O’Mara (ed.), *Collective Memory*, Dublin: The University of Dublin, 2022, pp. 167–176.

¹¹ Žr., be kita ko, Ciaran Cronin, „Democracy and Collective Identity: In Defense of Constitutional Patriotism“, in: *European Journal of Philosophy*, 2003, 11(1), pp. 1–28.

¹² Apie „mnemoninį režimą“ žr. Michael Bernhard, Jan Kubik (eds), *Twenty Years after Communism...*, pp. 4–34.

¹³ Žr. Alexandr Gurianov, Anna Dzenkevitch, Sergej Zenkov (eds), *Ubity v Kalinine, zachoroneny v Mednom: Kniga pamiati polskich voennoplennykh – uznikov Ostaškovskovo lageria NKVD SSSR, rastreliannykh po rešeniju Politburo VKP(b) ot 5 marta 1940 goda*, t. 1–3, Moskva: Memorial, 2019.

ryškiausia išraiška – Katynės memorialinio komplekso (1998 m.), kaip Rusijos ir Lenkijos nacionalinio susitaikymo simbolio, sukūrimas. Šis požiūris taip pat atsispindėjo perduodant Lenkijos pusei dokumentus, liudijančius apie sovietų vadovybės, 1940 m. organizavusios lenkų karo belaisvių egzekuciją, nusikaltimus¹⁴. Be to, buvo imtasi teisėkūros priemonių, įskaitant įstatymų „Dėl represuotų tautų reabilitacijos“ (1991 m. balandis, 1993 m. liepa) ir „Dėl politinių represijų aukų reabilitacijos“ (1991 m. spalio) – nors ir neišbaigtų bei su vidiniais prieštaravimais – priėmimą¹⁵. Represijų istorijos skyriai buvo įtraukti į mokyklinius Rusijos šiuolaikinės istorijos vadovėlius; išleista daug specialių vadovėlių, skirtų sovietinių politinių represijų istorijai mokyklose dėstyti¹⁶. Taip pat būtų galima paminėti KGB archyvinių fondų (dalies) perdavimą Centriniam ir regioniniams valstybiniais socialinės-politinės istorijos archyvams (1991–1992 m.); be kitų visoje šalyje minimų datų, spalio 30-osios paskelbimą Politinių represijų aukų atminimo diena (1991 m.); Valstybinės politinės politikos koncepcijos dėl politinių represijų aukų atminimo įamžinimo priėmimą (2015 m.); regioninių komisijų, kurioms pavesta įgyvendinti šią koncepciją, įsteigimą (jos veikė iki 2022 m. pavasario).

Svarbiausias vaidmuo išsaugant ir įamžinant sovietinių represijų atmintį teko „Memorial“ draugijos veiklai, kuri vykdė tiriamąjį ir šviečiamąjį darbą, išleido šimtus „Atminimo knygų“¹⁷. Nuo 1999 m. organizacija „International Memorial“ ir regioniniai „Memorial“ draugijos skyriai Rusijoje kasmet organizuodavo moksleivių tiriamųjų darbų konkursą „Žmogus istorijoje. Rusija – XX amžius“. Per dvidešimt metų jame dalyvavo tūkstančiai vyresniųjų klasių moksleivių, kurie savo tyrimus skyrė tokioms temoms kaip „Pergalės kaina“, „Šeimos istorija“, „Žmogus ir valdžia“, „Žmogus ir tėvynė“, „Mūsų – kitų“¹⁸.

¹⁴ Be kitų, žr. Čaika: peredača Polše materialov katynskovo dela počti zaveršena“, in: *RIA Novosti*, 19-05-2011, <<http://ria.ru/society/20110519/376748675.html>>, [2024-11-12].

¹⁵ Įstatymo „Dėl politinių represijų aukų reabilitacijos“ kritinė analizė pateikta, pvz., Roman Lazukov, „Kvadratnyj metr GULAGA: Kak dejstvuet Zakon 'O reabilitacii žertv političeskich repressij' I doživti li do evo ispolnenija postradavšye“, in: *Novaja Gazeta*, 12-10-2020, <<https://novayagazeta.ru/articles/2020/12/10/88308-kvadratnyj-metr-gulaga>>, [2024-11-12].

¹⁶ Be kita ko, žr. Nikolaj Ivnickij, *Kollektivizacija I raskulačivanie (načalo 30-ch godov): Učebnoe posobie dlja vuzov i škol*, Moskva: Magistr, 1996; Juri Kachanovskij, *Diktatura Stalina. Uroki I vyvody: Učebnoe posobie*. Chabarovsk, 2002; Viktor Kirilov, *Istorija repressij I pravozaščitnoe dviženie v Rossiji: Učebnoe posobie*. Ekaterinburg: Uralskij pedagogičeskij institut, 1999; Anfisa Kukuškina, *Stanovlenie sovetskoj totalitarnoj sistemy (20–30-e gody XX veka): Učebnoe posobie*, Karaganda, 2002; Andrej Suslov, Maria Čeremnykh, *Izučenie v škole istorii stalinskich repressij: Metodičeskoe posobie*, Perm: Centr graždanskovo obrazovanija i prav čeloveka, 2016.

¹⁷ Nuo 2010-ųjų vidurio šių regionuose išleistų *Atminimo knygų* duomenis „International Memorial“ apibendrino sukeldamas į skaitmenines bazes Represijų aukos: <<https://www.memo.ru/ru-ru/history-of-repressions-and-protest/victims/obshie-bazy-zhertv-repressij/>>.

¹⁸ Nuo 2021 m. konkursas nutrauktas visos šalies mastu, nes vyriausybė persekioja „Memorial“ draugiją. Tačiau kai kurie regioniniai „Memorial“ skyriai, ypač Permės skyrius, toliau organizavo ir vykdė konkursą iki 2023 m. vasaros. Konkurso archyvas ir daugybė su jo veikla susijusių leidinių saugomi interneto svetainėje „Istorijos pamokos“: <<https://urokiistorii.ru>>.

Viena iš pagrindinių nuo XX a. dešimtojo dešimtmečio pradžios vyravusių „atminties infrastruktūros“ formų, susijusių su sovietinėmis represijomis, – daugybė paminklų, skirtų jų aukoms atminti. Galima išskirti kelias tokių paminklų kategorijas. Pirmiausia tai paminklai genocido aukoms (beveik išimtinai kalbama apie tautas, patyrusias masinius trėmimus XX a. penktajame ir šeštajame dešimtmečiais): paminklas kalmukams – operacijos „Ulusy“ aukoms (Elista, 1992 m.), iš antkapinių paminklų sudėliotas paminklas čečėnų deportacijos aukoms atminti (Groznas, 1992 m.)¹⁹, paminklas iškeldintiems ir deportuotiems ingušams (vadinamas „Devyniais bokštais“ (Nazranas, 1997 m.), paminklas vokiečių deportacijos iš Volgos regiono aukoms atminti (Engelsas, 2011 m.) ir pan.

Kitą kategoriją sudaro daugybė paminklų politinių represijų aukoms už nacionalinių respublikų ribų. Pavyzdžiui, „12 kilometrų“ – vieta Maskvos regione netoli Jekaterinburgo, kur 1937–1938 m. tranšėjose buvo užkasti tūkstančiai NKVD sušaudytų didžiulės tuometinės Sverdlovsko srities gyventojų. Šis memorialas įkurtas 1996 m., o 2017 m. čia buvo įrengta viena iš memorialinių bronzinių Ernsto Neizvestno sukurtų „Gedulo kaukių“. Kitas pavyzdys – paminklas politinių represijų aukoms Permės Jegošichos kapinėse, įrengtas 1996 m. vietos gyventojų lėšomis²⁰. Pažymėtina, kad su nedidelėmis išimtimis (pavyzdžiui, 2017 m. baigta statyti „Sielvarto siena“ Maskvoje) paminklus, skirtus represijų aukoms už nacionalinių respublikų ribų, beveik visada statė pilietinių aktyvistų grupės, nedalyvaujant valstybės ar dažnai net vietos valdžios institucijoms. Tai pasakytina ir apie trečiojo tipo memorialus ir paminklus, skirtus lietuvių ir lenkų trėmimų aukoms atminti. Paprastai juos steigė etnokultūrinių lenkų ir lietuvių bendruomenių atstovai arba kai kuriais atvejais tokių bendruomenių atminimo vietos tapo „bendru“ paminklų politinių represijų aukoms tam tikrame regione (vėlgi Permės pavyzdys).

Baigdamas šią trumpą (ir jokių būdu ne išsamią) su traumine praeitimi susijusios pilietinės atminties srities „infrastruktūros“, kurią pirmaisiais posovietinio laikotarpio dešimtmečiais sukūrė pilietinės visuomenės jėgos, apžvalgą, paminėsiu daugybę viešųjų muziejų ir memorialinių kompleksų, skirtų SSRS politinių represijų istorijai. Garsiausias iš jų – Politinių represijų istorijos muziejus „Permė-36“, kurį 1995 m. pilietiniai aktyvistai įkūrė vieno iš liūdnai pagarsėjusio „Permės trikampio“ lagerių, kuriame 1972–1989 m.

¹⁹ Tai rodo, kad vėliau Čečenija tapo pirmuoju Rusijos regionu, kuriame valdžia pradėjo kampaniją prieš šią „nepatogią“ atmintį. Iš pradžių Ramzano Kadyrovo administracijos taikiniu tapo atmintina data, susijusi su čečėnų ir ingušų tautų deportacija: Vasario 23 d. (sutampanti su viena iš Rusijos kasmetinių karinių švenčių). Jau 2011 m. R. Kadyrovo dekretu oficialūs su deportacija susiję renginiai buvo perkelti į gegužės 10 d. (dabartinio Čečenijos prezidento tėvo Achmado Kadyrovo palaidojimo metinės). Sekdama R. Kadyrovo pavyzdžiu, 2014 m. Ingušijos valdžia taip pat perkėlė minėjimo datą į vasario 24 d. 2014 m. vasario mėn. R. Kadyrovo administracija likvidavo liaudies memorialą, skirtą čečėnų deportacijos aukoms atminti, Grozne. Žr. Murad Magomadov, „Memorial v Groznom: likvidacija pamiat čechenskovo naroda“, in: BBC News, 20-02-2014, <https://www.bbc.com/russian/blogs/2014/02/140220_blog_caucasus_chechnya_deportation>, [2024-01-15].

²⁰ Monumento nuotrauką ir aprašymą „Memorial“ draugijos Permės regioninio padalinio vietoje žr. <<http://www.pmem.ru/index.php?id=5454>>.

buvo laikomi politiniai disidentai, vietoje. 2014 m., padidėjus valstybinei spaudai „nepatogios praeities“²¹ atžvilgiu, penkiasdešimt aštuoni tokie muziejai, tiesiogiai skirti sovietinių politinių represijų istorijai, įsteigė Atminties muziejų asociaciją²². Be to, vykdomi pilietiniai atminimo įamžinimo projektai, tokie kaip „Vardų sugražinimas“ (viešas sovietų valdžios aukų vardų skaitymas, rengiamas kasmet spalio 29 d., pradedant 2007 m.) ir „Paskutinis adresas“ (pagal sumanymą ir koncepciją panašus į vokiškąjį „Stolpersteine“ projektą, kai ant namų, kuriuose gyveno sovietų politinio teroro aukos, įrengiamos plieninės atminimo lentos; šis projektas įgyvendinamas nuo 2014 m.)²³.

Padėtis kokybiškai keičiasi nuo 2012 m., po to, kai Bolotnajos aikštėje Maskvoje įvyko masiniai protestai, o Rusijos valdžia pradėjo aktyvią kovą dėl viešosios istorijos, laikydama ją mobilizaciniu „ištekliumi“. Tais metais įsteigtos dvi provyriausybinės organizacijos, kontroliuojančios istorijos politiką šalyje: Rusijos karinė istorinė draugija (RVIO), kuriai vadovauja Rusijos Federacijos kultūros ministras Vladimiras Medinskis, ir Rusijos istorinė draugija (RIO), kuriai vadovauja Sergejus Naryškinas, tuo metu ėjęs Valstybės dūmos pirmininko pareigas. Šiuo laikotarpiu pradėtas kurti etatistinis naratyvas, skatinantis, kad diskusijos apie istorinius įvykius vestų išskirtinai prie pasididžiavimo jausmo propagavimo. Prasideda paskelbta kampanija prieš „istorijos perrašinėjimą“, o provyriausybinės „istorinės“ organizacijos inicijuoja pastangas sukurti „vieningą istorijos vadovėlį“.

Nuo 2014 m. pavasario pradžios ši tendencija tik stiprėja: prokremliški politikai ir žiniasklaida apeliuoja į istorinius įvykius kaip į priemonę, skirtą mobilizuoti gyventojus prasidėjus ginkluotai agresijai prieš Ukrainą. Be to, būtent 2014 m. išryškėja masinė Stalino „reabilitavimo“ ir viešo šlovavimo kampanija (dar vadinama „stalininė baneriana“, kai kurios ankstesnės apyraškos siekia 2011 m.)²⁴. Kiek vėliau (nuo 2016 m.) Rusijoje pirmą kartą jos istorijoje tokiuose miestuose kaip Oriolas, Aleksandrovas ir Čeboksarai išdygsta paminklai vienai tamsiausių istorinių asmenybių – Ivanui Rūsčiam. Projektuojant istorinius įvykius, vystoma tezė, kad valstybė turi teisę disponuoti žmonių gyvenimais savo nuožiūra. Tais pačiais 2014 m. provyriausybinės pajėgos neteisėtai perėmė visuomeninio politinių represijų istorijos muziejaus „Perm-36“ (anksčiau ne tik muziejaus, bet ir

²¹ Nikolajaus Epple'ės terminas. Žr. jo *Neudobnoje prošloe: pamiat o gosudarstvennych prestuplenijach v Rossiji i drugich stranach*, Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie, 2022.

²² Asociacija tęsia savo veiklą. Jos tinklalapis žr. <<http://memorymuseums.ru/members>>.

²³ Nuo 2024 m. pradžios Rusijoje ir už jos ribų pakabinta apie 3000 projekto lentelių. Projektą „Paskutinis adresas“ koordinuoja ir vykdo nepriklausomas to paties vardo fondas. Apie projekto organizavimo principus ir jau pakabintas ar planuojamas pakabinti lenteles, žr. oficialią interneto svetainę: <<https://www.poslednyadres.ru>>.

²⁴ Aleksej Kamenskich, „Vizualizacija pamiat o političeskich represijach i istorija 'stalinskoi banneriany': permiskij keis (2014–2015)“, *Lectorium of the Museum of Contemporary Art PERMM*, 15-01-2021, in: <https://www.youtube.com/watch?v=MWiYc59O5qY&embeds_referring_euri=https%3A%2F%2Fpermm.ru%2F&source_ve_path=Mjg2NjY>, [2024-11-12].

kasmetinių masinių atminties forumų ir politinių diskusijų „Pilorama“ vietos) valdymą. 2014 m. gegužės 5 d. į Rusijos Federacijos baudžiamąjį kodeksą įtraukiamas 354.1 straipsnis, numatantis bausmes už „nacizmo reabilitavimą“, kuris, be kita ko, apima „sąmoningai melagingos informacijos apie SSRS veiklą Antrojo pasaulinio karo metais skleidimą“²⁵ (įskaitant, pavyzdžiui, informaciją apie glaudų SSRS ir nacistinės Vokietijos bendradarbiavimą nuo 1939 m. rugpjūčio mėn. pabaigos iki 1941 m. birželio).

Vis dėlto po 2014 m. pasipriešinimas „etatistiniam braižiui“ išliko gana intensyvus. Reaguodami į prokremliškų politikų vykdomą viešosios istorijos srities neteisėtą perėmimą, profesionalūs istorikai įkūrė Laisvąją istorikų asociaciją, kuriai vadovauja Nikita Sokolovas. Būtent 2014 m. buvo inicijuotas minėtas pilietinio atminimo įamžinimo projektas sovietinių politinių represijų aukoms „Paskutinis adresas“. Buvo rūpinamasi esamais memorialais, atsirado naujų, skirtų politinių represijų aukoms atminti. To puikiau ir iliustratyviu pavyzdžiu galima laikyti paminklą šiaurinės Permės krašto dalies – Galiašoro – apleistose lietuvių ir lenkų „specialiųjų gyventojų“ kapinėse. Memorialo sukūrimą 2016 m. inicijavo Leonidas Ladanovas (buvusio lagerio administratoriaus sūnus) ir jo draugas Antanas Gurkšnis (lietuvių tremtinių sūnus). Inicijatyva įgyvendinta aktyviai dalyvaujant Permės „Memorial“ ir lietuvių savanoriams. Iškart po memorialo įkūrimo Galiašore apie jį Permės regioninėje žiniasklaidoje išsivystė aktyvi kampanija. Laimei, 2016–2017 m. šis klausimas baigėsi paminklo kūrėjams palankia linkme, o Antanas Gurkšnis gavo Permės krašto žmogaus teisių įgaliotinio padėkos raštą.

Tačiau represijos prieš „nepatogios“ atminties gynėjus stiprėja. 2016 m. gruodį buvo suimtas „Memorial“ Karelijos skyriaus vadovas Jurijus Dmitrijevas. Dėl jo ilgamečių tyrimų ir švietėjiškų pastangų Karelijoje esantis Sandarmocho miškas – Solovecko ypatingosios paskirties lagerio (SLON) kalinių masinių egzekucijų vieta – tapo svarbi atminties ir gedulo vieta. J. Dmitrijevui ir jo kolegoms pavyko nustatyti beveik visų iš maždaug tūkstančio Sandarmocho²⁶ sušaudytų asmenų pavardes. Nepaisant ilgai trukusios viešos kampanijos už jo išlaisvinimą (kurios metu jis buvo išteisintas, vėliau vėl suimtas, o galiausiai jam iškelta nauja baudžiamoji byla ir skirta penkiolikos metų laisvės atėmimo bausmė griežtojo režimo kolonijoje), J. Dmitrijevas tebėra suimtas. 2018 m. sausio mėn. buvo suimtas draugijos „Memorial“ Čėčėnijos regioninio padalinio vadovas Ojubas Titijevas (2019 m. birželio mėn. dėl masinės jam apginti organizuotos kampanijos O. Titijevas buvo paleistas). Buvusį Politinių represijų istorijos muziejų „Permė-36“ bandoma paversti „SSRS kalėjimų sistemos istorijos muziejumi“. Prokremliški istorikai bando „pakeisti“ Sandarmocho „paskirtį“ (teigdami, kad Karelijos miške esantys palaikai yra ne Solovecko lagerio kalinių, o Raudonosios armijos karių, kuriems 1918 m. suomia įvykdė mirties bausmę). Panašaus „paskirties pakeitimo“ poveikio siekiama Katynės

²⁵ *Ugolovnyj kodeks RF*. Statja 354.1 UK RF „Reabilitacija nacyzma“, in: <<https://www.ugolkod.ru/statya-354-1>>.

²⁶ Žr. Irina Flige, *Sandarmokch: Dramaturgija smyslov*, Sankt-Peterburg: Nestor-Istorija, 2019.

memorialinio komplekso ekspozicijoje įrengiant standus, pasakojančius apie sunkų 1920 m. į lenkų kariuomenės nelaisvę patekusių Raudonosios armijos karių likimą. 2020 m. pavasarį Mednoje, netoli Tverės, nuo Tverės medicinos universiteto sienos buvo nuimtos 1991 m. įrengtos varinės atminimo lentos, skirtos 1940 m. šiame pastate sušaudytiems lenkų karininkams atminti. Nuo 2019 m. rudens iki 2021 m. pradžios kilo nauja persekiojimų banga, apimanti tiek regioninę, tiek federalinę žiniasklaidą, kartu su kratomis ir teisminiais procesais, nukreipta prieš lietuvių ir lenkų specialiųjų gyventojų atminimo įamžinimo Galiašore memorialo gynėjus Leonidą Ladanovą ir Permės organizacijos „Memorial“ darbuotojus.

Svarbiu dabartinės Rusijos mnemoninio režimo pokyčių tašku tapo 2021–2022 m. žiema. Ruošdamasi plataus masto invazijai į Ukrainą, Rusijos valdžia siekė atlikti visapusišką atminties kultūros lauko „valymą“, nukreiptą prieš visas institucijas, kurios palaikė jai priešingus istorinius naratyvus. Rusijos Federacijos Aukščiausiojo Teismo sprendimu likviduoti „International Memorial“ ir Žmogaus teisių centras „Memorial“ – du pagrindiniai su „Memorial“ draugija susijusių organizacijų tinklo subjektai²⁷.

Nuo 2023 m. pavasario galime stebėti, kaip provyriausybines jėgas vykdo neoficialią nacionalinę kampaniją, kurios metu naikinami paminklai, skirti sovietinių represijų ir trėmimų aukoms atminti, kurie anksčiau buvo pastatyti (pagal dabartinę oficialią terminologiją) „nedraugiškų šalių“ atstovams, ypač lietuviams ir lenkams, atminti. 2023 m. balandį pasirodė žinia apie sunkiąja technika sunaikintą paminklą, skirtą lenkų ir lietuvių tremtiniams Galiašore. Gegužės mėnesį Irkutsko srities Pivovarichos kaime buvo nugriauti paminklai, skirti Stalino laikų represijų lietuvių ir lenkų tautybių aukoms atminti. Liepos mėnesį paslaptinai „dingo“ paminklas represuotiems lenkams pagerbti Levašovo kapinėse Sankt Peterburge. Birželio–rugsėjo mėn. pamažu buvo naikinamas lenkų tremtiniams skirtas memorialinis kompleksas Jakutske. Rugsėjį netoli Vorkutos buvo sunaikintas masyvus betoninis paminklas, skirtas lenkams, dirbusiems Gulago kasyklose.

Visoje šalyje pranešama apie projekto „Paskutinis adresas“ atminimo lentų išniekinimo ir sunaikinimo atvejus. 2023 m. vasarą ir rudenį Rusijos valdžia pagaliau įgyvendino savo ilgametį projektą įvesti „vieningą istorijos vadovėlį“: visos šalies mokykloms buvo išplatintas Vladimiro Medinskio redaguotas vadovėlis, kuriuo siekiama tikslų, labiau susijusių su „etatistine indoktrinacija“ nei švietimu. Šiame vadovėlyje visi Rusijos istorijos momentai, kai valstybės valdžia pasirodė ne pačioje geriausioje šviesoje, yra arba apeinami, arba aprašomi naudojant legitimuojančias ir šlovinančias formuluotes.

²⁷ Atsižvelgiant į tai, kad „Memorial“ ne tik organizavo projektus, susijusius su atminimo įamžinimu, bet ir aktyviai dalyvavo žmogaus teisių gynimo veikloje, ir į tai, kad Rusijos valdžia sunaikino kitas opozicines organizacijas (pirmiausia susijusias su opozicijos veikėjo Aleksejaus Navalno veikla), santykinai silpna konsolidacija su protesto judėjimu Rusijos karinės invazijos į Ukrainą pradžioje tampa suprantamesnė.

Dabartinės Vakarų Ukrainos ir Vakarų Baltarusijos teritorijų aneksija 1939 m. rudenį ir Lietuvos, Latvijos ir Estijos užgrobigimas 1940 m. šiame vadovėlyje aiškinami kaip teritorijų, kurios „buvo atimtos iš mūsų šalies“ 1918–1920 m., grąžinimas. Sąvoka „genocidas“ šiame vadovėlyje vartojama tik kalbant apie „mums nedraugiškų jėgų“ veiksmus (nacių „su vietinių kolaborantų parama“ vykdytas holokaustas Baltijos šalyse ir Ukrainoje; Ukrainos sukilėlių armijos (UPA) pajėgų veiksmai prieš lenkų gyventojus Galicijoje ir Voluinėje 1943–1944 m.).

Stiprėjant atminimo režimui prieš SSRS okupuotas tautas, vykdyto genocido naratyvas gali įgauti naujas, anksčiau jam nebūdingas funkcijas, ir būti naudojamas vidinėms kovoms tarp proputiniško politinio elito atstovų. Vieną tokių pavyzdžių galima rasti Čečėnijos vadovo Ramzano Kadyrovo 2023 m. rudenį paskelbtame pareiškime, kuris prieštarauja V. Medinskio vadovėliui, pateisinančiam čečėnų ir kitų Šiaurės Kaukazo tautų deportaciją 1944 m. Dėl kilusio konflikto naujojo vadovėlio platinimas Čečėnijos teritorijoje buvo sustabdytas, o vadovėlio autorius apsilankė Grozne, kur audiencijos pas Kadyrovą metu atsiprašė už savo „klaidas“.

Tuo pat metu Rusijos karo prieš Ukrainą fone stebimos naujos protestų sovietmečio politinių represijų aukų atminimo apraiškos. Tarkim, 2023 m. sausį Rusijos raketai sugriovus gyvenamąjį pastatą Dnipre, daugybė paminklų sovietų politinių represijų aukoms visoje Rusijoje, taip pat su Ukraina siejamų paminklų ir vietų miesto erdvėse (pvz., skirtose Lesiai Ukrainai ir Tarasui Ševčenkai), tapo spontaniškų masinių antikarinųjų memorialų, išreiškiančių sielvartą ir solidarumą su ukrainiečių tauta, vietomis²⁸.

Kad Rusijos valdžia ir toliau skiria dėmesį sovietinių politinių represijų aukų atminimui kaip svarbiai „mnemoninių kovų“ arenai, net ir vykstant karui prieš Ukrainą, rodo 2024 m. birželio 20 d. Rusijos vyriausybės priimtas sprendimas dėl Valstybinės politinių represijų aukų atminimo įamžinimo koncepcijos pakeitimo. Šios pataisos yra tokios didelės apimties, kad iš esmės panaikina praktinį koncepcijos poveikį²⁹, taip užbaigdamos sovietinio politinio teroro aukų atminimo įamžinimo imitavimo praktiką oficialiu lygmeniu. Po šių valstybinės politikos koncepcijos pakeitimų sekė Rusijos Federacijos generalinės prokuratūros pareiškimas apie nuo 2022 m. vidurio vykstantį precedento neturintį „dereabilitacijos“ procesą: politinio teroro aukų bylų peržiūrą ir dar Stalino laikais prokurorų priimtų apkaltinamųjų nuosprendžių pakartotinį patvirtinimą³⁰.

²⁸ Kultūros antropologė Aleksandra Archipova savo tyrimuose šią spontaniškų antikarinųjų akcijų bangą vadina „tyliaisiais“ arba „gėlių“ protestais. Žr. Alexandra Arkhipova, „Empatija kak protest“, *Holod*, 02-02-2023, <<https://holod.media/2023/02/02/flower-protest/>>, [2024-11-12].

²⁹ Išsamią šių pokyčių analizę pateikia Boris Vishnevskij, „Memento – šory: V Rossiji utočnili kanony gosudarstvennoj istoričeskoj pamiat: sovetskije represii ne byli 'massovymi', a amnistii politzegov dali svobodu 'banderovcam'“, in: *Novaja Gazeta*, 02-09-2024, <<https://novyagazeta.ru/articles/2024/09/02/memento-shory>>, [2024-11-12].

³⁰ Katia Zagvozdina, „Prokuratura za dva goda dobilas otmeny rehabilitacii bolee čem 4000 čelovek“, in: *Forbes*, 19-09-2024, <<https://www.forbes.ru/society/521510-prokuratura-za-dva-goda-dobilas-otmeny-reabilitacii-bolee-čem-4000-čelovek>>, [2024-11-12].

Taigi pokyčiai, paveikę vieną šiuolaikinės Rusijos „atminties kraštovaizdžio“ segmentą – atmintį apie sovietmečio politines represijas – rodo stiprėjančią tendenciją šiuolaikinėje Rusijoje institucionalizuoti specifinę etatizmo formą, kuri legitimuoja visus praeities ir dabarties valstybės veiksmus kaip oficialią ir dominuojančią ideologiją. Šio proceso pasekmė – prisiminimų apie valstybės įvykdytus nusikaltimus iš palyginti netolimos praeities marginalizavimas, išstumiant juos iš istorinės atminties „kanono“.

Literatūra

1. Arkhipova Alexandra, „Empatija kak protest“, *Holod*, 02-02-2023, in: <<https://holod.media/2023/02/02/flower-protest/>>, [2024-11-12].
2. Assmann Aleida, Erinnerung, „Identität, Emotionen: „Die Nation neu denken“, in: *Blätter für deutsche und internationale Politik*, 2020, Vol. 3, s. 79–80.
3. Assmann Aleida, „Canon and Archive“, in: Astrid Erll & Ansgar Nünning (eds), *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2008.
4. Assmann Aleida, *Formen des Vergessens*, Göttingen: Wallstein Verlag, 2016.
5. Bachleitner Kathrin, „Collective memory and the social creation of identities: Linking the past with the present and future“, in: Shane M. O'Mara (ed.), *Collective Memory*, Dublin: The University of Dublin, 2022, pp. 167–176.
6. Bernhard Michael, Kubik Jan (eds), *Twenty Years after Communism: The Politics of Memory and Commemoration*, Oxford, New York: Oxford University Press, 2014.
7. „Čaika: peredačia Polše materialov katynskovo dela počti zaveršena“, in: *RIA Novosti*, 19-05-2011, <<http://ria.ru/society/20110519/376748675.html>>, [2024-11-12].
8. Connerton Paul, *How Modernity Forgets*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
9. Cronin Ciaran, „Democracy and Collective Identity: In Defense of Constitutional Patriotism“, in: *European Journal of Philosophy*, 2003, 11(1), pp. 1–28.
10. Epple Nikolaj, *Neudobnoje prošloje: pamiat o gosudarstvenych prestuplenijach v Rossiji i drugih stranach*, Moskva: Novoje literaturnoje obozrenie, 2022.
11. Flige Irina, *Sandormokch: Dramaturgija smyslov*, Sankt-Peterburg: Nestor-Istorija, 2019.
12. Gurianov Alexandr, Dzenkevitič Anna, Zenkov Sergej (eds), *Ubity v Kalinine, zachoroney v Mednom: Kniga pamiaty polskich voennoplennych – uznikov Ostaškovskovo lageria NKVD SSSR, rasstrelianych po rešeniju Politburo VKP(b) ot 5 marta 1940 goda*, t. 1–3, Moskva: Memorial, 2019.
13. Ivnickij Nikolai, *Kollektivizacija i raskulačivanie (načalo 30-ch godov): Učebnoe posobie dlia vuzov i škol*, Moskva: Magistr, 1996.
14. Kachanovskij Yuri, *Diktatura Stalina. Uroki i vyvody: Učebnoe posobie*, Chabarovsk, 2002.
15. Kamenskikh Aleksej, „Polskie perebežčiki' iz Zapadnoj Belarusi v 'Polskoj operaciji 1937–1938 godov v Permi““, in: *Perm University Herald – History*, 2020, t. 50, № 3, s. 76–88.
16. Kamenskikh Aleksej, „Vizualizacija pamiaty o političeskich repressijach i istorija 'stalinskoj banneriany': permskij keis (2014–2015)“, *Lectorium of the Museum of Contemporary Art PERMM*, 15-01-2021, in: <https://www.youtube.com/watch?v=MWiYc59O5qY8embeds_referring_euri=https%3A%2F%2Fpermm.ru%2F&source_ve_path=Mjg2NjY%3E>, [2024-11-12].
17. Kasianov Georgij, *Danse macabre: golod 1932–1933 rokov u politici, masovij svidomosti ta istoriografii (1980-ti–počatok 2000-ch)*, Kyiv: Institut istorii Ukrainy, 2010.
18. Kirillov Viktor, *Istorija represij i pravozaščitnoje dviženije v Rossiji: Učebnoe posobie*, Ekaterinburg: Uralskij pedagogičeskij institut, 1999.

19. Kukuškina Anfisa, *Stanovlenie sovetskoj totalitarnoj sistemy (20–30-e gody XX veka): Učebnoe posobie*, Karaganda, 2002.
20. Lazukov Roman, „Kvadratnyj metr GULAGa: Kak deistvuet Zakon 'O reabilitacii žertv političeskich represij' I doživut li do ego ispolnenija postradavšie“, in: *Novaja Gazeta*, <<https://novyagazeta.ru/articles/2020/12/10/88308-kvadratnyj-metr-gulaga>>, [2024-11-12].
21. Magomadov Murad, „Memorial v Groznom: likvidacija pamiaty čečenskovo naroda“, in: *BBC News*, 20-02-2014, <https://www.bbc.com/russian/blogs/2014/02/140220_blog-caucasus-chechnya-deportation>, [2024-01-15].
22. Musial Bogdan, „The 'Polish Operation' of the NKVD: The Climax of the Terror Against the Polish Minority in the Soviet Union“, in: *Journal of Contemporary History*, 2012, Vol. 48, No. 2, pp. 98–124.
23. Narskij Igor, *Žizn v katastrofe: Budni naselenija Urala v 1917–1922 gg.*, Moskva: ROSSPEN, 2001.
24. Petrov Nikita, Roginskij Arsenij, „Polskaja operacija NKVD 1937–1938 gg.“, in: Gurjanov, A. E. (ed.), *Represii protiv poliakov i polskich graždan*, t. 1, Moskva: Zvenja, 1997, s. 22–43.
25. Snegovaja Maria, Kimmage Michael, McGlynn Jade, „The Ideology of Putinism: Is it Sustainable?“, in: *CSIS*, 27-09-2023, <https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/2023-09/230927_Snegovaya_Ideology_Putinism.pdf?VersionId=S1qYNbXnswIMssRTm9vZC86eOf.AYIbQ>, [2024-11-12].
26. Suslov Andrej, Čeremnykh Maria, *Izučenie v škole istorii stalinskich represij: Metodičeskoe posobie*, Perm: Centr graždanskovo obrazovanija i prav čeloveka, 2016.
27. *Ugolovnyi Kodeks RF, Statja 354.1 UK RF Reabilitacija nacyzma*, in: <<https://www.ugolkod.ru/statya-354-1>>.
28. Višnevskij Boris, „Memento – šory: V Rossiji utočnili kanony gosudarstvennoj istoričeskoj pamiaty: sovetskije represii ne byli 'massovymi', a amnestii politzegov dali svobodu 'banderovcam'“, in: *Novaya Gazeta*, 02-09-2024, <<https://novyagazeta.ru/articles/2024/09/02/memento-shory>>, [2024-11-12].
29. Volnoje istoričeskoe obščestvo, *Kakoe prošloe nužno buduščemu Rossii*, Moskva: Komitet graždanskich iniciativ, 2017.
30. Zagvozdina Katia, „Prokuratura za dva goda dobilas otmeny reabilitacii bole čem 4000 čelovek“, *Forbes*, 19-09-2024, in: <<https://www.forbes.ru/society/521510-prokuratura-za-dva-goda-dobilas-otmeny-reabilitacii-bolee-čem-4000-čelovek>>, [2024-11-12].
31. *Zakon RSFSR ot 26 aprelija 1991 g. № 1107-I „O reabilitacii represirovanych narodov“* (s izmenenijami I dopolnenijami), in: <<https://base.garant.ru/10200365/>>, [2024-01-10].

Aleksey Kamenskikh

Displacing the “inconvenient past”: the memory of repressions and genocides of the Soviet period in current Russia

Summary

The paper provides a review of the shifts occurring in politics of memory regarding the political repressions of the Soviet period within post-Soviet Russia, spanning from the early 1990s to the present day. Drawing on methodology of memorial politics studies offered by Jan Kubik and Michael Bernhard, and Aleida Assmann's concepts of “canon” and “archive” of cultural memory, the author examines the dynamics of changes in this segment of Russia's “memorial landscape” under the influence of political shifts associated with the aggressive actions of the Russian leadership in 2014 and 2022, regarding the displacement of memory about political crimes of the state from the public sphere as a form of the struggle of political elites against the opposite “counter-memory”. Particular attention is paid to the changes taking place in the politics of remembrance of Soviet political repression since the beginning of Russia's full-scale invasion of Ukraine.

Keywords: Soviet political repressions, politics of memory, mnemonic actors, The Memorial Society.